

Związek zachowania z jawnymi i utajonymi postawami wobec płci

Aneta Chybicka*, Natasza Kosakowska
Karol Karasiewicz
Uniwersytet Gdański

BEHAVIOUR AND EXPLICIT AND IMPLICIT
ATTITUDES TOWARDS GENDER

Abstract. In this study, a detailed analysis of men's and women's attitudes towards the same and opposite sex was performed to explain the mechanisms regulating the measured components of attitudes towards gender. 107 women and 88 men with varied educational status took part in the study, including students and individuals who graduated from primary school or basic vocational school only. Explicit attitudes were measured using two types of scales, whereas implicit attitudes were measured using modified version of IAT. In order to measure the behavioural component of the attitudes towards the same and opposite sex, an experiment was conducted in which the participant was instructed to throw a ball at a statue of a man or woman (depending on the person's choice). The results indicated that the three components (explicit, implicit and behavioural) of attitude are separate constructs, however, the behavioural component seems to be more closely related to implicit attitudes. The education and gender variables are hypothesized to be important, based on inferences from the obtained results.

POSTAWY JAWNE, UTAJONE I ZACHOWANIE – DEFINICJA

W tradycyjnym rozumieniu postawa składa się z trzech komponentów (m.in. Wojciszke, 2000; Karpiński, Hilton, 2001): poznawczego, afektywnego oraz behawioralnego. W literaturze przedmiotu aspekt poznawczy postawy defi-

* Adres do korespondencji: Instytut Psychologii, ul. Pomorska 68, 80-343 Gdańsk;
e-mail: aneta.chybicka@wp.pl

niuje się jako przekonania na temat właściwości obiektu postawy, a komponent behawioralny związany jest z działaniami wobec przedmiotu postawy. Trzeci komponent postawy – afektywny – odnosi się do emocjonalnego¹ lub afektywnego² ustosunkowania wobec obiektu postawy (Greenwald, Banaji, 1995; Wojciszke, 2000). Niegdyś zakładano, że warunkiem efektywnego oddziaływania postawy na zachowanie jest jej jednoznaczność (Mądrzycki, 1977). Szybko jednak okazało się, że większość obiektów nie wzbudza jednoznacznie negatywnej lub pozytywnej postawy w obrębie wszystkich trzech komponentów (Banaji, Hardin, Rothman, 1993; Maison, 2004; Chybicka, Fila-Jankowska, Kamel, 2005). Współcześnie nie zakłada się ani wzajemnej zbieżności poszczególnych komponentów postawy, ani nawet zgodności różnych wskaźników tego samego komponentu. Jednym słowem, możliwe jest, że podmiot będzie przejawiał negatywne emocje wobec danej klasy obiektów, oraz będzie miał tendencję do przejawiania pozytywnych zachowań, co może być związane z oczekiwaniami społecznymi i jest regulowane m.in. zmienną aprobaty społecznej (np. przymilne zachowania ucznia wobec nielubianego nauczyciela). Często też użycie różnych wskaźników poszczególnych komponentów postawy daje wyniki niezgodne w ramach tego samego komponentu (np. zachowania wobec obiektu postawy są naprzemiennie pozytywne i negatywne, co może być regulowane m.in. spostrzeganymi zyskami lub stratami związanymi z obiektem postawy (por. Rudman, Greenwald, McGhee, 2001). Trudno jest więc przewidzieć, który komponent zadecyduje o zachowaniu w danym momencie, uwzględniając jeszcze możliwą zmienność wywołowaną aktualnym stanem podmiotu. Mało przejrzysty związek między postawą a zachowaniem dodatkowo komplikuje fakt, iż uświadamiane stany emocjonalne podmiotu nie muszą być zgodne z utajonym afektem. Greenwald i Banaji (1995, s. 18) stworzyli teoretyczne podstawy porządkujące zależność zachowania i postaw, definiując postawy jako „zapis przeszłego doświadczenia, który wpływa na przychylnie lub nieprzychylnie odczucia, myśli lub działania wobec obiektów społecznych, choć zapis ten pozostaje introspekcyjnie niezidentyfikowany lub jest identyfikowany nietrafnie”. Postawa utajona jest dyspozycją, predyspozycją lub stanem gotowości do zachowań, które nie muszą być realizowane, ale mogą pozostawać na poziomie tendencji. Zatem ani postawy jawne, ani utajone nie są „lepszymi” czy „prawdziwszymi” predyktorami zachowania, które w różnych sytuacjach może być warunkowane oboma rodzajami postaw. Wskazane jest badanie zarówno jednych, jak i drugich.

Literatura przedmiotu dostarcza licznych dowodów na to, że nie zawsze to, co deklarowane, jest spójne z zachowaniem. Dzięki badaniom nad zjawiskami automatycznymi (m.in. Zajonc, 1968; Jaccoby, Witherspoon, 1982; Wojciszke, 1986; Bargh i in., 1992; Fiske, Pavelchak, 1993; Dasgupta, Greenwald, 2001)

¹ W przypadku, gdy obiekt postawy związany jest z konkretnymi jakościami emocjonalnymi.

² W sytuacji, gdy obiekt postawy wiąże się jedynie z afektem, swoistą protoemocją, ogólną tendencją do unikania lub dążenia do obiektu postawy – por. Kolańczyk, 1999.

opisano ich istotny, pozaświadomy wpływ na zachowanie człowieka. Przypomniano tym samym jego drugie oblicze – jednostki nie tyle racjonalnej i świadomej zachodzących w niej procesów psychologicznych, ile często działającej sprzecznie z tym, co sama deklaruje. Wprowadzona do psychologii przez Greenwalda i Banaji (1995) teoria utajonego poznania społecznego zakłada, że człowiek jest w stanie wiązać nieuświadomiany afekt z obiektem postawy, który jest wynikiem przeszłego doświadczenia. Związek pomiędzy wcześniejszym doświadczeniem a ustosunkowaniem wobec danego obiektu nie musi być dla podmiotu jasny czy zrozumiały, niemniej afekt związany z obiektem postawy wyznaczać będzie w mniejszym lub większym stopniu zachowanie podmiotu. Człowiek może wiązać pozytywny lub negatywny utajony afekt z jakąś klasą obiektów, jednak znak deklarowanej postawy jawnej nie musi być zgodny z utajonym afektem, a zachowanie może być wyznaczane zarówno jednym, jak i drugim rodzajem postaw. Trudno więc zakładać możliwość prostego przewidywania zachowania jedynie na podstawie pomiarów postaw deklarowanych czy utajonych.

REGULACYJNA FUNKCJA POSTAWY UTAJONEJ – ZBIEŻNOŚĆ UTAJONEGO AFEKTU Z ZACHOWANIEM

Przegląd dotychczasowych badań zajmujących się związkiem między postawami jawnymi i utajonymi a zachowaniem daje podstawy, by wnioskować, iż siła związku zachowania i utajonego afektu wiążanego z daną kategorią obiektów zależy w dużej mierze od typu postawy oraz sposobu jej pomiaru. Ponadto nasze sądy przechodzą również przez silny „filtr” oczekiwań społecznych. Opinie sprzeczne z ogólnie przyjętymi normami są świadomie ukrywane. Możliwe jest również, iż sam podmiot nie jest świadomy swego prawdziwego ustosunkowania afektywnego (Greenwald, McGhee, Schwartz, 1998), co prawdopodobnie może być przyczyną rozbieżności między zachowaniem a deklarowaną postawą. Ilustracją tego jest eksperyment przeprowadzony przez Bargha, Chena i Burrowsa (1996), w którym aktywizowano albo stereotyp starości (za pomocą słów kojarzonych ze starością), albo młodości (osobom badanym pokazywano słowa kojarzone z młodością). Po wykonaniu zadania eksperymentalnego mierzono czas, w jakim osoby badane docierały do wyjścia z gabinetu, w którym prowadzono eksperyment. Okazało się, że osoby, którym eksponowano słowa związane ze starością, przechodziły w kierunku wyjścia dłużej niż osoby z grupy, w której aktywizowano stereotyp młodości. Co ważne, osoby badane nie były świadome przyczyn swojego zachowania.

Utajone postawy są mierzone z wykorzystaniem pomiarów pośrednich – badany nie wie, co jest mierzone, a pomiar nie opiera się na samoopisie lub deklaracji osób badanych. Sygnalizowana przez autorów teorii utajonego poznania społecznego (Greenwald, Banaji, 1995) potrzeba stworzenia narzędzia rutynowo mierzącego postawy utajone zaowocowała opracowaniem Testu Utajonych Skojarzeń – (Implicit Association Test – IAT), opisanego po raz pierwszy przez Greenwalda, McGhee i Schwartza w 1998 roku. Jest to metoda kom-

puterowa, wykorzystująca pomiar czasów reakcji oraz specyfikę przetwarzania bodźców afektywnych. Do tej pory badania z wykorzystaniem metody IAT wykazały, że postawy utajone są związane z zachowaniem często w większym stopniu niż deklaracje osób badanych (Pohelman, Uhlmann, Greenwald, Banaji, 2005 – za: Pinter, Greenwald, 2005). Największa spójność między utajonym afektem a zachowaniem osiągana jest w warunkach, gdy obserwowane zachowanie ma charakter automatyczny – czy to na skutek ograniczonej możliwości przetwarzania informacji (Wilson, Lindsey, Andersen, 1998 – za: Wilson, Lindsey, Schooler, 2000), czy też ograniczenia zasobów poznawczych (Gilbert, Hixon, 1991). Mając charakter automatyczny, postawy utajone – w odróżnieniu od postaw jawnych – będą oddziaływać na zachowania o charakterze niekontrolowanym i współwystępować będą raczej ze spontanicznym zachowaniem (Bargh, 1999). W momencie, gdy zachowanie jest rozbieżne z postawą jawną, a postawa utajona jest zbieżna z zachowaniem, istnieje prawdopodobieństwo, że to właśnie ona jest przyczyną takiego a nie innego zachowania (Maison, 2004).

Przeprowadzona przez Pohelmana, Uhlmanna, Greenwalda i Banaji (2005 – za: Pinter, Greenwald, 2005) metaanaliza 61 badań ujawniła, że postawa utajona jest lepszym niż postawa jawna predykatorem zachowań społecznie „drażliwych” i takich, które trudno kontrolować, na przykład w obszarach stereotypów i uprzedzeń. Natomiast jawna postawa silniej niż postawa utajona wpływa na zachowania konsumenckie i wyborcze (tamże).

Przykładem może być eksperyment Dovidio, Kawakami, Johnsona i Johnson (1997), w którym badano związek jawnej i utajonej postawy z zachowaniami białych Amerykanów podczas rozmowy z Afroamerykaninem. Zaobserwowano, że im bardziej biali Amerykanie przejawiali negatywną utajoną postawę wobec Afroamerykanów, tym krócej utrzymywali kontakt wzrokowy z Afroamerykaninem i częściej mrugali oczami. Jawna postawa była istotnie związana tylko z przemyślaną oceną rozmówcy: im bardziej pozytywną jawną postawę przejawiano wobec Afroamerykanów, tym korzystniej oceniano rozmówcę.

Ów dualizm i współlistnienie potencjalnie odmiennych postaw wobec danego obiektu, które w różny sposób oddziałują na zachowanie, opisują Wilson, Lindsey i Schooler (2000). Rozróżniają oni cztery główne przypadki opisujące relacje między postawą jawną a utajoną (represja, niezależne systemy, świadome zastąpienie, automatyczne zastąpienie), korespondujące z poziomem świadomości zaktywizowanych ukrytych postaw, a możliwością i motywacją do tego, by jawna postawa zdominowała ukrytą. Represja związana jest z utrzymywaniem postawy utajonej poza świadomością, jako zagrażającej dla podmiotu, ponieważ na przykład pozostaje w sprzeczności z ogólnie przyjętymi normami społecznymi. Postawy jawne i utajone mogą także funkcjonować jako niezależne systemy (rozszczepienie), co polega na dokonywaniu niezależnych ocen obiektu, równoległe w obu systemach, z czego jeden z nich wpływa na reakcje kontrolowane, a drugi na reakcje automatyczne. Świadome zastąpienie wiąże się z tym, iż człowiek zdaje sobie sprawę z niewłaściwości postawy uta-

jonej i stara się ją świadomie zastąpić inną postawą. W ostatnim z kolei, automatycznym zastąpieniu, proces zastępowania jednej postawy drugą nie podlega kontroli podmiotu.

Perugini (2005) zaproponował dodatkowo dwa inne modele wyjaśniające związek między postawą jawną i utajoną oraz zachowaniem. Pierwszy z nich, określany wzorcem addytywnym (*additive pattern*), zakłada istnienie jednego systemu, w którym oba typy postaw mają jednakowo silny związek z zachowaniem wobec obiektu. Drugi model, interakcyjny (*interactive model*), zakłada, że w chwili, gdy postawa utajona i jawna są spójne, ich jednoczesny wpływ na zachowanie jest najsilniejszy. W dwóch badaniach (postawy jawne oraz utajone u osób palących nałogowo oraz wpływ postaw jawnych i utajonych na wybór przekąsek) Perugini (2005) wskazał na istotność obu z opisywanych powyżej modeli: modelu interakcyjnego oraz modelu rozszczepienia.

JAWNA I UKRYTA POSTAWA WOBEC PŁCI

Informacja o płci odgrywa ważną rolę w formowaniu się wrażenia o jednostce, w jej spostrzeganiu. Mając jedynie informację o płci osoby, zarówno dzieci, jak i dorośli są skłonni dokonywać sądów dotyczących osobowości spostrzeganej osoby i jej cech fizycznych, które odzwierciedlają atrybuty przypisywane kulturowo danej płci (por. Deaux, Lewis, 1983, 1984; Martin, 1989). W klasycznym już eksperymencie Goldberga (1968) wykazano, iż sama informacja na temat płci autora eseju, który osoby badane miały za zadanie przeczytać, a następnie ocenić, wystarczyła, by ten sam esej autorstwa mężczyzny został przez osoby badane lepiej oceniony. Podobnie w serii eksperymentów Banaji i Greenwalda (1995) wykazano, że gdy pokazano osobom badanym przeciętne nazwiska, były one bardziej skłonne uznać je za znane i słynne, jeżeli były to nazwiska męskie. Wynik ten odzwierciedla treść męskiego stereotypu łączonego z męską potrzebą osiągnięć, związaną z byciem sławnym i znanym (por. Eagly, Mladinic, 1989; Williams, Best, 1990; Banaji, Greenwald, 1995).

Koncepcja Ja związana z płcią odgrywa również ważną rolę w tworzeniu postawy zgodnej z normami społecznymi i oczekiwaniami stawianymi kobietom i mężczyznom. Normatywne przekonania, iż mężczyźni są silni, dominujący i asertywni, natomiast kobiety troskliwe, budujące intymne związki z innymi i ekspresywne emocjonalnie, mogą stanowić pewne standardy oceny tego, jacy ludzie powinni być i jacy chcieliby być (Wood i in., 1997).

Bardziej lekceważąca postawa wobec kobiet jest widoczna w rezultatach badań prowadzonych w Wielkiej Brytanii (Nicholson, 1993 – za: Kwiatkowska, 1999), w których dzieci w wieku szkolnym przejawiały więcej zachowań zakłócających zajęcia szkolne, gdy nauczycielką była kobieta, i pracowały pilniej, gdy nauczycielem był mężczyzna. Podobnie w badaniach prowadzonych w szkołach wyższych zachowania podważające autorytet są częściej skierowane wobec wykładowców kobiet niż mężczyzn (Berscheid, 1992 – za: Kwiatkowska, 1999).

Zagadnieniem, którym zajmujemy się w niniejszym opracowaniu, jest związek między postawą deklarowaną, utajonym afektem a zachowaniem. Związek ten analizowany jest poprzez pryzmat postaw mężczyzn i kobiet wobec płci własnej i przeciwnej. Dotychczasowe badania nad jawnym ustosunkowaniem przedstawicieli obu płci wobec kobiet i mężczyzn wskazują na to, iż kobiety – jako kategoria – spostrzegane są bardziej pozytywnie niż mężczyźni (Eagly, Mladinic, Otto, 1991; Edmonds, Cahoon 1993). Z drugiej jednak strony, zjawisko stereotypizacji ze względu na płeć cechuje się inną dynamiką zmian w przypadku mężczyzn, których oceny wydają się współcześnie bardziej uzależnione od treści stereotypów płciowych niż oceny kobiet. W badaniach Hort, Fagot i Leinbach (1990) studenci obu płci, którzy przedstawiali swoje wyobrażenia na temat kobiet i mężczyzn, spostrzegali mężczyzn bardziej negatywnie i stereotypowo. Podobnie Hudak (1993) wykazała, że obecnie mężczyźni stali się obiektem silniejszej stereotypizacji i negatywnych ocen, również ze strony kobiet (wcześniej obserwowano zjawisko przeciwne – Broverman i in., 1972). Wyniki uzyskane przez Kosakowską (2008) na gruncie polskim, dotyczące ocen kobiet i mężczyzn w rolach zgodnych i niezgodnych z płcią, wskazują, iż kobiety – jako kategoria – są ogólnie oceniane jako bardziej sprawne i bardziej godne szacunku niż mężczyźni. Ponieważ powyższe badania opierały się na deklaracjach osób badanych, które podlegać mogą licznym zniekształceniom (Brzeziński, 2005), celowe wydaje się poszerzenie przedmiotu badań o metody pomiaru postaw utajonych. Takie próby były podejmowane przez licznych badaczy amerykańskich, m.in. Rudman, Greenwald, McGhee, 2001; Banaji, Greenwald, 1995; Banaji, Hardin, Rothman, 1993). W wynikach uzyskuje się uogólnioną pozytywniejszą reakcję na kobiety niż na mężczyzn jako kategorię – kobiety jako kategoria są kojarzone z orientacją społeczną (Bakan, 1966), utożsamianą na przykład z ciepłem w relacjach. W swoich badaniach Rudman i Kilianski (2000), używając testu do badania ukrytych postaw IAT, wykazali, iż osoby kojarzące kobiecość z orientacją społeczną oceniali kobiety bardziej pozytywnie niż mężczyzn, których kojarzyli z orientacją sprawnościową. Warto jednak podkreślić, iż najczęściej mamy do czynienia z pozytywną utajoną postawą kobiet oraz mężczyzn wobec własnej płci. Jest to zrozumiałe ze względu na zjawisko faworyzacji grupy własnej, przejawiające się między innymi pozytywnym afektywnym ustosunkowaniem do przedstawicieli własnej grupy, którzy posiadają pożądaną przez nas cechy (Rudman, Greenwald, McGhee, 2001).

Z kolei seria czterech eksperymentów przeprowadzona przez Rudman i Goodwin (2004) wskazuje na to, iż kobiety wykazują się silniejszą preferencją w stosunku do grupy własnej niż mężczyźni, co badaczki tłumaczą między innymi tym, iż kobiety cechują się większą stabilnością i spójnością tożsamości płciowej niż mężczyźni, podkreślając również wpływ jakości więzi z matką i ojcem oraz uogólnionych skojarzeń z kategoriami płci (kobieta – macierzyństwo, ciepło vs mężczyzna – agresja) na nasilenie automatycznych preferencji wobec kobiet.

W Polsce w ramach badań nad jawnymi, jak i utajonymi postawami wobec płci własnej i przeciwnej były prowadzone między innymi przez Chybicką i Fila-Jankowską (2004) oraz Chybicką, Fila-Jankowską i Kamel (2005). Potwierdzają one przytoczone wcześniej obserwacje dotyczące stereotypizacji mężczyzn. Siedem badań wykorzystujących metodę IAT (Test Utajonych Skojarzeń – Greenwald, McGhee, Schwartz, 1998; Maison, Bruin, 1999) wykazało pozytywną utajoną postawę kobiet i mężczyzn wobec własnej płci. Warto podkreślić, iż wszystkie grupy kobiet, niezależnie od poziomu ich wykształcenia i statusu społeczno-ekonomicznego, cechowały się ponadto zgodnym z utajonym silnie pozytywnym jawnym ustosunkowaniem wobec płci własnej. W przypadku stosunku do kategorii „mężczyzna” kobiety przejawiały pozytywną postawę jawną przy jednoczesnej negatywnej postawie utajonej.

PROBLEM BADAWCZY

Celem opisywanych badań jest wieloaspektowa analiza postaw kobiet i mężczyzn, mających wykształcenie średnie (studiujących), zawodowe lub podstawowe, wobec płci własnej i przeciwnej oraz próba wyjaśnienia mechanizmów regulacyjnych mierzonych komponentów postawy wobec płci. Postawiliśmy dwa główne pytania. Po pierwsze, interesowało nas, w jakim stopniu płeć własna oraz posiadane wykształcenie wpływają na poziom poszczególnych aspektów jawnych i utajonych postaw wobec płci własnej i przeciwnej? Po drugie, czy płeć i wykształcenie mogą stanowić mediator związku między postawami jawnymi i utajonymi a zachowaniem wobec płci?

W świetle przedstawionych powyżej koncepcji teoretycznych i wyników dotychczasowych badań można założyć, iż z dużym prawdopodobieństwem wyniki badania pozwolą pozytywnie zweryfikować następujące hipotezy:

1. Istnieje znaczący wpływ płci i wykształcenia na przejawiane postawy jawne i utajone oraz zachowanie wobec płci własnej i przeciwnej, gdzie osoby o wyższym poziomie wykształcenia będą przejawiać bardziej pozytywne postawy (zarówno jawne, jak i deklarowane) wobec płci przeciwnej, a ponadto postawy i zachowania kobiet będą silniej niż postawy i zachowania mężczyzn wykazywać efekt faworyzacji członków grupy własnej (będą bardziej pozytywne wobec kobiet niż mężczyzn).

2. Istnieje mediujący wpływ płci i wykształcenia na kształtowanie się związku postaw utajonych i jawnych z zachowaniem wobec płci własnej i przeciwnej. Wpływ ten sprawia, że osoby o wyższym poziomie wykształcenia będą przejawiać silniejszą zależność zachowania od postaw utajonych i jawnych niż osoby gorzej wykształcone, ponadto kobiety silniej niż mężczyźni będą przejawiać związek postaw jawnych, słabiej natomiast – postaw utajonych z zachowaniem.

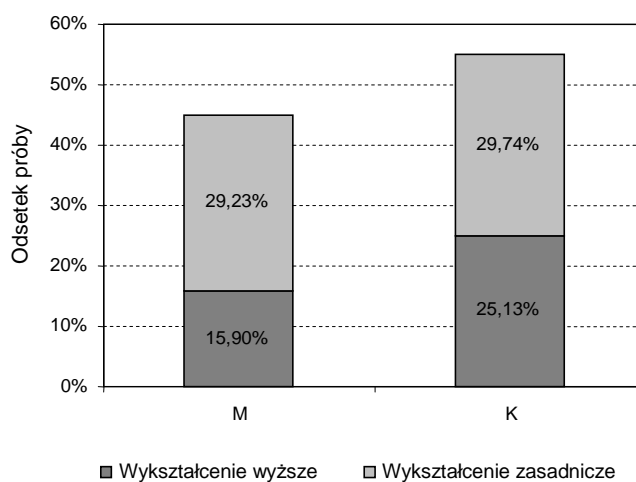
Osoby badane

W badaniu wzięło udział 195 osób: 88 (45% ogółu) mężczyzn i 107 kobiet (55% ogółu); 80 osób (41% ogółu) miało wykształcenie wyższe, a 115 (59% ogółu) wykształcenie zasadnicze lub podstawowe. Dokładny rozkład liczebności badanej próby prezentuje tabela 1 oraz wykres 1.

Tabela 1.
Rozkład liczebności próby badawczej według płci i poziomu wykształcenia

		Płeć		Razem
		M	K	
Wykształcenie	wyższe	31	49	80
		15,90%	25,13%	41,03%
	zasadnicze	57	58	115
		29,23%	29,74%	58,97%
Razem		88	107	195
		45,13%	54,87%	100,00%

Odsetki w tabeli są zliczane względem całkowitej liczebności próby $N=195$

Wykres 1. Rozkład procentowy liczebności próby pod względem płci i wykształcenia

Analiza struktury badanej próby wykazała, że różnice liczebności poszczególnych grup o odmiennej charakterystyce płci i wykształcenia nie są istotne statystycznie ($\chi^2(1) = 2,29$; $p = 0,13$). Można więc powiedzieć, że grupa jest

satysfakcjonująco zrównoważona pod względem częstości występowania zarówno obu płci, jak i poziomu wykształcenia

Proces doboru osób do badania

Badaniami objęto osoby z obszaru województwa pomorskiego. Studenci i studentki rekrutowały się z różnych lat i kierunków Uniwersytetu Gdańskiego. Badacze, umawiając się wcześniej z osobami prowadzącymi zajęcia, spotykali się ze studentami i studentkami przed rozpoczęciem zajęć i prosili ich o udział w badaniu. Osoby, które zgodziły się uczestniczyć w badaniu, były następnie wywoływane z zajęć i podlegały badaniu w schemacie indywidualnym. Osoby o wykształceniu zasadniczym i podstawowym rekrutowały się spośród trzech dużych trójmiejskich zakładów przemysłowych. Podobnie jak w przypadku studentów, badacze umawiali się ze zwierzchnikami potencjalnych osób badanych i przychodzili do nich do pracy, prosząc o udział w badaniu. Osoby, które zgodziły się uczestniczyć w badaniu, były następnie wywoływane kolejno z miejsca pracy i poddawane badaniu w schemacie indywidualnym.

Zarówno w przypadku studentów, jak i osób z wykształceniem zasadniczym i podstawowym w pierwszej kolejności badani wypełniali skale szacunkowe i skale dystansu społecznego, następnie wykonywali test IAT, natomiast pomiar komponentu behawioralnego postawy następował jako ostatni.

Metoda

Pomiar postawy deklarowanej (jawnej). Pomiar postaw jawnych wobec płci własnej i przeciwnej został dokonany za pośrednictwem dwóch metod. Pierwszą użytą metodą była pięciopunktowa skala szacunkowa typu Likerta (od 1 – bardzo nie lubię do 5 – bardzo lubię). Każdorazowo osoby badane miały za zadanie określić swoje ustosunkowanie wobec 10 obiektów związanych z płcią własną i przeciwną. Wynikiem była średnia ocen dokonanych przez osobę badaną dla obiektów płci męskiej oraz średnia ocen dla obiektów płci męskiej, które odzwierciedlały postawę jawną osoby badanej wobec płci męskiej i żeńskiej. Przykłady skal szacunkowych użytych do pomiaru deklarowanej postawy jawnej:

Na poniższych skalach oceń swój stosunek do mężczyzn.

1	2	3	4	5
bardzo nie lubię	nie lubię	ani nie lubię, ani lubię	lubię	bardzo lubię

Na poniższych skalach oceń swój stosunek do kobiet.

1	2	3	4	5
bardzo nie lubię	nie lubię	ani nie lubię, ani lubię	lubię	bardzo lubię

Drugą metodą pomiaru postawy jawnej były skale dystansu społecznego, składające się z zestawu odcinków eksponowanych kolejno na ekranie komputera. Na jednym krańcu znajdowała się kategoria „ja” przedstawiająca osobę badaną, na drugim – przedmiot postawy. Linia łącząca oba krańce mierzyła 16 centymetrów, przyjęto więc, że o pozytywnym wychyleniu postawy można wnioskować, gdy wyznaczony przez badanego dystans między kategorią „ja” a obiektem postawy jest mniejszy niż 8 centymetrów. Użyto tych samych bodźców co w przypadku powyżej opisanych skal szacunkowych. Zaznaczane przez osoby badane odległości zostały przeliczone na wskaźniki liczbowe w ten sposób, że średnia odpowiednich wartości dla obiektów męskich oznaczała dystans psychologiczny wobec płci męskiej, natomiast analogiczna średnia odległości wobec obiektów żeńskich oznaczała dystans wobec płci żeńskiej.

Instrukcja dla osób badanych:

Umieść się na prostej wobec następujących obiektów w taki sposób, żeby ustalona przez Ciebie odległość oddawała Twój stosunek wobec danej klasy osób (im mniejsza odległość, tym bardziej pozytywne ustosunkowanie).

JA.....MEŹCZYŻNA

Dla określenia rzetelności obu pomiarów postawy jawnej przeprowadzono badanie na próbie 51 osób. Oba wskaźniki postawy jawnej (skale szacunkowe i skale dystansu społecznego) korelowały ze sobą. Korelacja dla postaw wobec mężczyzn wynosiła: $r = -0,29$; $p = 0,0001$; dla postaw wobec kobiet: $r = -0,26$, $p = 0,0001$ ³. Uzyskano następujące wskaźniki rzetelności:

1. α Cronbacha dla pomiaru skalowego postawy jawnej wobec mężczyzn = 0,67.
2. α Cronbacha dla pomiaru skalowego postawy jawnej wobec kobiet = 0,66.
3. α Cronbacha dla skal dystansu społecznego (ustosunkowanie wobec mężczyzn) = 0,85.
4. α Cronbacha dla skal dystansu społecznego (ustosunkowanie wobec kobiet) = 0,81.

Wskaźniki rzetelności pomiarów postaw jawnych wydają się zadowalające, jednak dla skal dystansu społecznego są one znacznie wyższe.

Pomiar postawy utajonej. Do pomiaru postaw utajonych zastosowano zmodyfikowaną wersję testu IAT (Greenwald, McGhee, Schwartz, 1998). Ponieważ użyta modyfikacja wykorzystywana była także w innych badaniach i została szczegółowo zreferowana we wcześniejszej publikacji (por. Chybicka, Fila-Jankowska, 2004), w tym miejscu podamy jedynie zasadnicze elementy

³ Korelacja jest ujemna, gdyż im mniejszą odległość od obiektu postawy ze skali dystansu społecznego zaznaczył badany, tym pozytywniejsze było ustosunkowanie, co na skalach szacunkowych wiązało się z wyższymi oszacowaniami badanych.

różniące modyfikację od pierwowzoru. Zamiast słownych etykiet: „przyjemne” i „nieprzyjemne”, użyto symboli afektu pozytywnego i negatywnego w postaci schematów twarzy. Ponadto zamiast etykiet słownych „kobieta” i „mężczyzna”, wykorzystano schematyczne rysunki reprezentujące płeć (rys. 1). Metody użyte do pomiaru postawy jawnej i utajonej są komplementarne – kategorie słowne, zastosowane w zmodyfikowanej wersji IAT, towarzyszące bodźcom obrazkowym, były tożsame z kategoriami ze skal szacunkowych i skal dystansu społecznego użytych do pomiaru postawy jawnej.

Rysunek 1. Schematyczne rysunki reprezentujące płeć, użyte w zmodyfikowanej wersji testu IAT

Jako wskaźnik postawy wobec płci własnej i przeciwnej wykorzystano efekt simple-IAT (Chybicka, Fila-Jankowska, 2004; Chybicka, Fila-Jankowska, Kamel, 2005). Simple-IAT (w skrócie S-IAT) został po raz pierwszy opisany w 1998 roku przez zespół niemieckich badaczy z Uniwersytetu w Würzburgu (Neumann i in., 1998). Wskaźnik simple-IAT jest różnicą między średnimi czasami kategoryzowania reprezentantów kategorii docelowej – zestawionej najpierw z kategorią ewaluatywną o pozytywnym, a następnie o negatywnym znaczeniu afektywnym (lub na odwrót). Warto zwrócić uwagę na fakt, iż w przypadku opisywanych badań wskaźnik ten ułatwia odrębną analizę utajonego afektu wobec kobiet i mężczyzn oddzielnie (w odróżnieniu od tradycyjnego wskaźnika IAT), umożliwiając wykazanie istnienia tego samego znaku wobec odrębnych kategorii – w naszym przypadku mężczyzn i kobiet.

Pomiar komponentu behawioralnego. W celu określenia komponentu behawioralnego postawy wobec płci własnej i przeciwnej zaprojektowano eksperyment, w którym osoba badana miała za zadanie wybrać spośród dwóch wiszących na ścianie, naturalnej wielkości postaci: męskiej i kobiecej, tę, do której będzie oddawać rzuty małymi szklanymi kulkami. Każda z postaci miała wrysowaną tarczę na środku korpusu, w którą starały się trafić osoby badane. Sytuacja była zaaranżowana w ten sposób, że przypominała zawody na strzelnicy, z tą różnicą, że nie oddawano strzałów, a rzucono szklanymi kulkami. Starano się uniknąć bezpośredniego skojarzenia sytuacji eksperymentalnej ze strzelaniem, by nie wprowadzać artefaktów w postaci np. strzelania do mężczyzn (skojarzenie z sytuacją wojenną). Eksperymentatorom zależało jednak na tym, by sytuacja eksperymentalna kojarzyła się z negatywnym afektem, stąd np. tarcze na postaciach. Zadaniem osoby badanej był wybór postaci – celu. Raz dokonany wybór był niezmienny przez cały czas trwania eksperymentu, wybraną postać przewieszano na inną ścianę pomieszczenia eksperymentalnego. Następnie osoby badane były informowane, że celem eksperymentu jest sprawdzenie celności rzutów i że przez pierwsze 3 minuty, w czasie których badani zostawali sami w pomieszczeniu, mieli oni możliwość nabrania wprawy w oddawaniu rzutów do postaci. Liczba oddanych rzutów była rejestrowana przez kamerę. Następnie eksperymentator wracał do osoby badanej i prosił ją o wykonanie sprawdzania celności rzutów (10 prób). Z punktu widzenia pomiaru zachowania wobec obiektu interesował nas przede wszystkim wybór postaci (męskiej albo kobiecej) i traktujemy go tutaj jako wskaźnik tendencji do przejawiania negatywnych zachowań raczej wobec obiektu wybranego na cel rzutu niż nie wybranego.

By uniknąć efektu pierwszeństwa, dwie postacie – cele rotowano pomiędzy poszczególnymi osobami badanymi tak, że w połowie przypadków na ścianie przed dokonaniem wyboru została powieszona jako pierwsza postać kobieca, a w połowie jako pierwsza wisiała postać męska. Badanie miało charakter indywidualny.

WYNIKI

W celu weryfikacji hipotezy o wpływie płci oraz poziomu wykształcenia na kształtowanie się postaw wobec płci własnej i przeciwnej przeprowadziliśmy analizę wariancji dla zmiennych powiązanych (ANOVA Repeated Measures) w modelu $2 \times 2 \times (2)$ dla oszacowania wpływu dwóch czynników międzygrupowych – poziomu wykształcenia oraz płci uczestników badania na ustosunkowanie wobec kobiet i mężczyzn, gdzie płeć obiektu ustosunkowania jest czynnikiem wewnątrzgrupowym. Tak przeprowadzona analiza – oddzielnie dla oszacowania efektów w odniesieniu do każdego aspektu postaw wykazała, że wpływ wykształcenia i płci uczestników badania jest odmienny w zależności od badanego aspektu postawy, co prezentuje tabela 2.

Tabela 2.
Wyniki analizy wariancji dla oszacowania wpływu płci i wykształcenia na poszczególne aspekty postaw wobec kobiet i mężczyzn

Efekt	df	Postawy jawne				Postawy utajone	
		skala postaw		dystans społeczny		efekt IAT	
		F	p	F	p	F	p
Wykształcenie – zasadnicze vs. wyższe	1;194	0,76	0,39	17,22**	<0,01	4,42*	0,04
Płeć – postawa kobiet i mężczyzn	1;194	2,68 ^A	0,10	0,53	0,47	0,37	0,55
Obiekt – postawa wobec kobiet i mężczyzn	1;194	18,70**	<0,01	1,75	0,19	0,49	0,48
Wykształcenie * Płeć	3;192	0,08	0,78	0,00	0,96	4,98*	0,03
(Obiekt) * Wykształcenie	1;194	1,26	0,26	0,69	0,41	0,09	0,76
(Obiekt) * Płeć	1;194	20,64**	<0,01	0,83	0,36	0,03	0,86
(Obiekt) * Wykształcenie* Płeć	3;192	0,38	0,54	1,58	0,21	0,15	0,70

Plan eksperymentu 2*2*(2) został przeprowadzony oddzielnie dla każdego aspektu postaw: ^A $p < 0,10$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

W odniesieniu do postaw jawnych mierzonych skalą postaw można zauważyć silny efekt główny obiektu postaw, różnic między postawą wobec płci własnej i przeciwnej ($F(1;194) = 18,70$; $p < 0,01$), gdzie płeć własna jest szacowana bardziej pozytywnie niż płeć przeciwna, oraz słaby, na poziomie tendencji statystycznej, efekt główny płci ($F(1;194) = 2,68$; $p < 0,10$), gdzie kobiety wykazują bardziej pozytywne ustosunkowanie wobec osób obojga płci. Jednak efekty te są ograniczone przez ich wzajemną interakcję ($F(3;192) = 30,64$; $p < 0,01$), gdyż postawy kobiet wobec płci własnej i przeciwnej są bardziej egalitarne niż postawy mężczyzn, u których występuje wyraźny efekt faworyzacji płci własnej. Tymczasem w odniesieniu do postawy jawnej, zdefiniowanej jako dystans społeczny wobec osób płci własnej i przeciwnej, istotny okazuje się jedynie efekt główny wykształcenia ($F(1;194) = 17,22$; $p < 0,01$), gdzie studenci odczuwają większy dystans wobec osób zarówno płci własnej, jak i przeciwnej. Natomiast w odniesieniu do postaw utajonych wobec płci własnej i przeciwnej można zauważyć umiarkowany, lecz statystycznie istotny efekt główny wykształcenia ($F(1;194) = 4,42$; $p < 0,05$), gdzie postawy osób z wykształceniem zasadniczym i podstawowym są bardziej umiarkowane niż postawy studen-

tów. Efekt ten jednakże jest ograniczony przez interakcję z płcią uczestnika ($F(3;192) = 4,98; p < 0,05$), gdzie postawy mężczyzn są umiarkowane i egalitarne względem płci własnej i przeciwnej, natomiast postawy kobiet są uzależnione od wykształcenia. Kobiety z wykształceniem zasadniczym i podstawowym prezentują umiarkowane i względnie egalitarne postawy wobec płci własnej i przeciwnej, natomiast studentki prezentują silne, negatywne ustosunkowanie wobec płci przeciwnej.

Podsumowując można powiedzieć, że analizy wykazały, iż postawa wobec płci własnej i przeciwnej na poziomie jawnym i kontrolowanym łatwo ulega wpływowi świadomych decyzji związanych z płcią oceniającego i płcią ocenianej osoby. Jednakże na poziomie bardziej emocjonalnym (choć również świadomym) szacowania dystansu społecznego czynnik płci własnej zdaje się nie odgrywać tak znaczącej roli, przy czym większe okazuje się znaczenie poziomu wykształcenia. Co niezwykle ciekawe, postawy utajone wydają się w pewien sposób łączyć wrażliwość obu poprzednich aspektów postaw na działanie czynnika płci i wykształcenia. Być może jest to związane z charakterem postaw utajonych, które – choć bliższe w swej naturze ustosunkowaniom emocjonalnym – są jednak silnie skorelowane z czynnikami decyzyjnymi (Devin, 2001).

Pełne zrozumienie efektów wpływu analizowanych czynników na postawy wobec kobiet i mężczyzn i ich interpretacja będą łatwiejsze poprzez analizę wyników ANOVA jednowymiarowych (ANOVA Univariate). Wyniki tych analiz prezentuje tabela 3. Natomiast tabela 4 przedstawia statystyki opisowe badanych zmiennych.

Tabela 3.

Wyniki jednowymiarowej analizy wariancji dla oszacowania efektów wpływu płci i wykształcenia na poszczególne wymiary postaw

N = 195		Efekt wykształcenia		Efekt płci		Efekt interakcji	
		F(1;194)	p	F(1;194)	p	F(3;192)	p
Postawa jawna (skala postaw)	płeć własna	0,45	0,50	0,13	0,72	0,76	0,39
	płeć przeciwna	0,82	0,37	9,71**	<0,01	0,04	0,84
Postawa jawna (skale dystansu)	płeć własna	13,92**	<0,01	0,14	0,71	0,10	0,75
	płeć przeciwna	21,83**	<0,01	1,06	0,30	0,02	0,90
Postawa utajona (efekt IAT)	płeć własna	1,17	0,28	0,19	0,67	2,13	0,15
	płeć przeciwna	1,14	0,29	0,48	0,49	3,08 ^A	0,08

Model 2*2 (płeć * wykształcenie); ^Ap<0,10; *p<0,05; **p>0,01

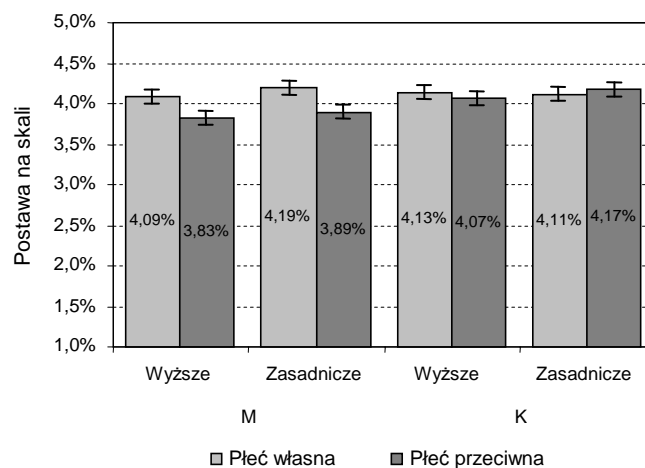
Wyniki tej analizy wskazały, że w odniesieniu do postaw jawnych wobec płci własnej i przeciwnej mierzonych skalą postaw istnieje silny efekt główny płci ($F(1;194) = 9,71; p < 0,01$) kształtowania się postaw wobec płci przeciwnej,

gdzie kobiety bardziej niż mężczyźni prezentują pozytywne ustosunkowanie wobec płci przeciwnej. Jednakże we wszystkich warunkach badania postawy te są pozytywne, przeciętny wynik ($M = 4,14$; $SD = 0,44$ dla postaw względem płci własnej oraz $M = 4,01$; $SD = 0,58$ dla postaw względem płci przeciwnej) jest istotnie wyższy od wartości 3, oznaczającej postawę neutralną (odpowiednio: $t(194) = 35,85$; $p < 0,01$ i $t(194) = 24,15$; $p < 0,01$).

Tabela 4.

Statystyki opisowe badanych zmiennych

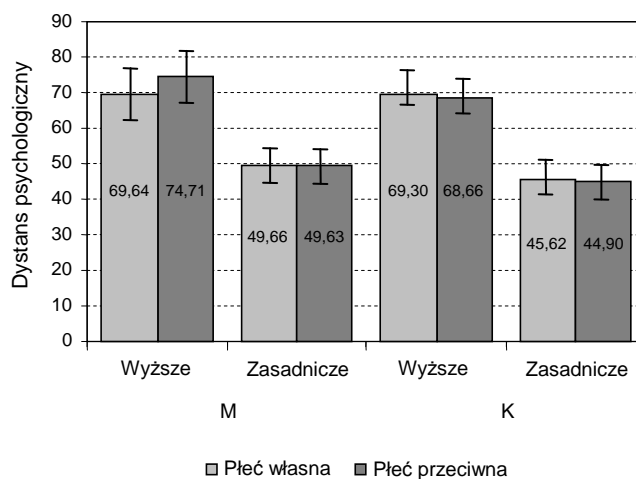
		Mężczyźni (wykształcenie)				Kobiety (wykształcenie)			
		wyższe		zasadnicze		wyższe		zasadnicze	
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Postawa jawna (skala postaw)	pleć własna	4,09	0,44	4,19	0,44	4,13	0,44	4,11	0,44
	pleć przeciwna	3,83	0,57	3,89	0,57	4,07	0,57	4,17	0,57
Postawa jawna (dystans psychologiczny)	pleć własna	69,64	39,57	49,66	39,57	69,30	39,57	45,62	39,57
	pleć przeciwna	74,71	35,35	49,63	35,35	68,66	35,35	44,90	35,35
Postawa utajona (efekt IAT)	pleć własna	-0,49	4,09	-0,26	4,09	0,66	4,09	-0,88	4,09
	pleć przeciwna	0,16	7,18	0,89	7,18	2,76	7,18	-0,23	7,18

Wypustki na wykresie oznaczają błąd standardowy średniej

Wykres 2. Średnia postaw wobec płci własnej i przeciwnej u kobiet i mężczyzn z różnym poziomem wykształcenia

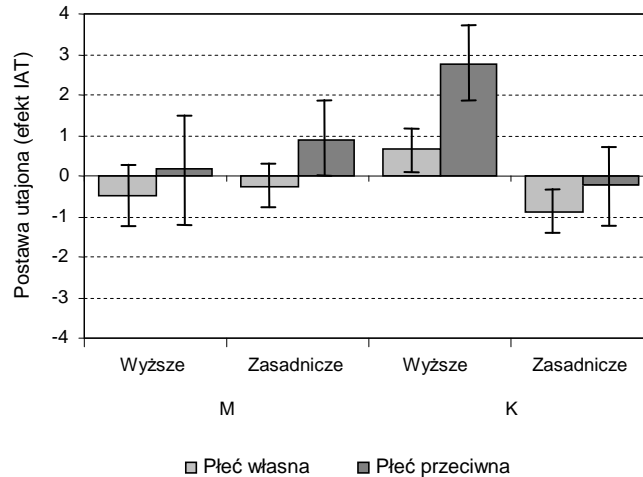
Natomiast w odniesieniu do postaw jawnych, zdefiniowanych jako dystans społeczny, zauważalny jest silny, statystycznie istotny efekt wykształcenia w odniesieniu do osób obojga płci ($F(1;194) = 13,95$; $p < 0,01$ dla płci własnej oraz $F(1;194) = 21,83$; $p < 0,01$ dla płci przeciwnej), gdzie studenci odczuwają większy dystans wobec osób płci własnej i przeciwnej niż osoby z wykształceniem zasadniczym i podstawowym. Osoby studiujące szacują dystans wobec osób płci własnej i przeciwnej na nieznacznie pozytywnym poziomie; ich oszacowania nieznacznie, aczkolwiek istotnie ze statystycznego punktu widzenia, różnią się od wartości 80 ($t(79) = 2,23$; $p < 0,05$ dla dystansu wobec płci własnej i $t(79) = 2,05$; $p < 0,05$ wobec płci przeciwnej), gdy oceny osób z wykształceniem zasadniczym i podstawowym mieszczą się na poziomie niewielkiego dystansu wobec płci własnej i przeciwnej ($t(114) = 9,34$; $p < 0,001$ dla dystansu wobec płci własnej i $t(114) = 10,84$; $p < 0,001$ dla płci przeciwnej).

Wypustki na wykresie oznaczają błąd standardowy średniej

Wykres 3. Średni poziom dystansu społecznego w badanej próbie

W odniesieniu do wymiarów postawy utajonej wobec płci własnej i przeciwnej mierzonej metodą IAT istotna na poziomie tendencji okazuje się jedynie interakcja płci i wykształcenia we wpływie na postawę wobec płci przeciwnej ($F(3;192) = 3,08$; $p < 0,10$), postawy mężczyzn – studentów i mężczyzn z wykształceniem zasadniczym i podstawowym – wobec płci przeciwnej nie różnią się, natomiast postawa kobiet – studentek jest na poziomie tendencji statystycznej bardziej negatywna niż analogiczna postawa kobiet z wykształceniem zasadniczym i podstawowym ($t(54,71) = 1,94$; $p = 0,06$).

Wypustki na wykresie oznaczają błąd standardowy średniej

Wykres 4. Średni poziom postaw utajonych wobec płci własnej i przeciwnej w badanej próbie

Podsumowując przeprowadzone analizy można zauważyć, że istnieją różnice między poszczególnymi aspektami postawy wobec płci w zależności od płci własnej i poziomu wykształcenia. Należy więc spytać, czy wpływ poszczególnych aspektów postawy wobec płci na zachowanie względem innej osoby jest odmienny w zależności od płci własnej uczestników badania i poziomu ich wykształcenia. Problem ten można rozwiązać, porównując współczynniki nachylenia (parametr B) dla poszczególnych aspektów postawy wobec płci własnej i przeciwnej w regresji logistycznej, wyjaśniającej wybór płci osoby jako obiektu zachowania agresywnego. Wyniki przeprowadzonej analizy przedstawia tabela 5.

W analizie regresji logistycznej parametr B, zdefiniowany jako współczynnik nachylenia linii regresji *logit* do osi predyktorów, ma analogiczne znaczenie, jak parametr B w ogólnej regresji liniowej. Wartość współczynnika B w niniejszej analizie jest równa procentowej zmianie skłonności do wyboru osoby płci własnej jako obiektu zachowania agresywnego.

Dane w tabeli 5 wskazują, że poszczególne aspekty postaw nie pozwalają w zasadzie na istotne statystycznie przewidywanie zachowań wobec płci, jedynie wśród mężczyzn o wykształceniu zasadniczym i podstawowym istnieją statystycznie istotne efekty wpływu postawy jawnej wobec płci własnej – zarówno mierzonej skalą postaw ($B = -1,05$; $p < 0,05$), jak i poprzez dystans psychologiczny ($B = -1,87$; $p < 0,05$) oraz postawy utajonej wobec płci własnej i przeciwnej (odpowiednio $B = 4,84$; $p < 0,05$ i $B = 1,79$; $p < 0,05$). Można więc po-

wiedzieć, że jedynie postawa mężczyzn pozwala przewidywać w pewnym stopniu ich zachowanie względem wyboru płci osoby – celu zachowania agresywnego – w ten sposób, że pozytywna postawa jawna względem własnej płci, mierzona skalą postaw, wiąże się z tendencją do wyboru obiektu płci przeciwnej, podobnie jak i mniejszy szacowany dystans społeczny względem własnej płci. Można zauważyć, że bardziej negatywna postawa utajona względem płci własnej, jak i przeciwnej dla tych mężczyzn sprzyja wyborowi obiektu płci własnej jako celu zachowania agresywnego.

Tabela 5.
Współczynniki nachylenia (parametr B) regresji logistycznej wyjaśniającej poprzez poszczególne aspekty postaw zachowanie wobec płci

Płeć	Wykształcenie	Postawa wobec	Aspekt postawy		
			Postawa jawna (skala postaw)	Postawa jawna (dystans społeczny)	Postawa utajona (efekt IAT)
Kobieta	wyższe	płci własnej	0,33	-0,43	-1,77
		płci przeciwnej	0,47	0,68	-0,60
	zasadnicze	płci własnej	0,80	1,52	-0,28
		płci przeciwnej	-1,04	-1,76	0,42
Mężczyzna	wyższe	płci własnej	0,32	0,10	0,18
		płci przeciwnej	0,26	-0,86	5,00 ^A
	zasadnicze	płci własnej	-1,05*	-1,87*	4,84*
		płci przeciwnej	-0,48	-0,22	1,79*

^A $p < 0,10$; * $p < 0,05$

W celu precyzyjnego oszacowania statystycznej istotności różnic siły związku między poszczególnymi aspektami postawy a zachowaniem wobec płci w zależności od płci własnej i poziomu wykształcenia macierz kowariancji przedstawioną w tabeli 5 poddaliśmy analizie wariancji w modelu 2*2*(3), gdzie czynnikami międzygrupowymi są płeć i wykształcenie uczestników badania, natomiast czynnikiem wewnątrzgrupowym jest aspekt postaw: jawna – zdefiniowana jako skala postaw, jawna – zdefiniowana jako dystans społeczny oraz postawa utajona – zdefiniowana jako efekt IAT. Wyniki przeprowadzonej analizy przedstawiają tabele 6 oraz 7.

Tabela 6.

Wyniki analizy wariancji z powtarzanym pomiarem

	Istotność	
	$F(1;8)$	p
Wykształcenie	0,02	0,88
Płeć	2,31	0,20
(Aspekt)	2,15	0,18
Wykształcenie*Płeć	0,22	0,67
(Aspekt)*Wykształcenie	0,71	0,52
(Aspekt)*Płeć	4,39*	0,04
(Aspekt)*Wykształcenie*Płeć	0,00	1,00

* $p < 0,05$

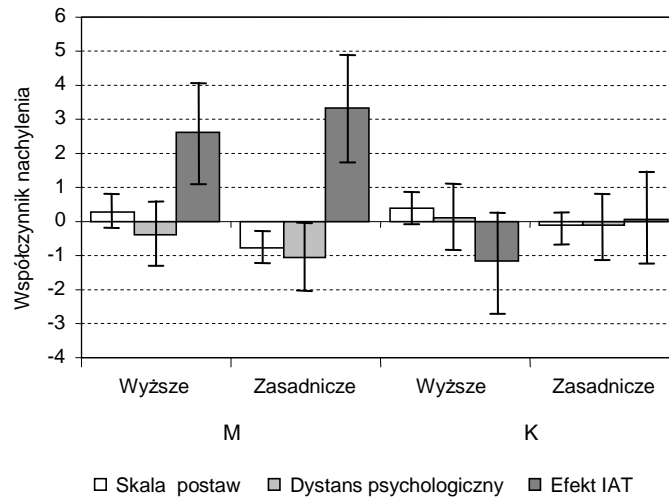
Tabela 7.

Wyniki analizy jednowymiarowej

	Wykształcenie		Płeć		Interakcja	
	$F(1;7)$	p	$F(1;7)$	p	$F(3;5)$	p
Postawa jawna (skala postaw)	2,64	0,18	0,61	0,48	0,30	0,61
Postawa jawna (dystans społeczny)	0,21	0,67	0,52	0,51	0,04	0,84
Postawa utajona (efekt IAT)	0,46	0,53	5,74*	0,05	0,03	0,87

* $p < 0,05$

Analiza ta wykazała, że istnieją dwa silne – choć ze względu na niewielką liczbę stopni swobody w analizie nie są one statystycznie istotne – efekty główne: płci ($F(1;8) = 2,31$; $p = 0,20$; $\eta^2 = 0,12$) oraz aspektu postawy ($F(2;8) = 2,15$; $p < 0,20$; $\eta^2 = 0,13$), które jednakże wchodzi z sobą w istotną interakcję ($F(3;5) = 5,74$; $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,09$). Oznacza to, że brak jest różnic co do siły związku między zachowaniem wobec płci a różnymi aspektami postaw kobiecych, gdy postawy utajone mężczyzn są znacząco lepszymi predyktorami zachowania niż postawy jawne.

Wypustki na wykresie oznaczają błąd standardowy średniej

Wykres 5. Średnie nachylenie linii regresji logitowej wyjaśniającej zachowanie wobec płci poszczególnymi aspektami postaw

Podsumowując wyniki przeprowadzonej analizy można powiedzieć, że postawy wobec płci własnej i przeciwnej prezentowane przez kobiety – zarówno na poziomie jawnym, jak i utajonym – w znacznie mniejszym stopniu niż analogiczne postawy mężczyzn pozwalają przewidywać ich zachowania względem płci własnej i przeciwnej. Co interesujące, postawy kobiet w żadnym ich aspekcie nie są statystycznie istotnymi predyktorami ich zachowań, podczas gdy postawy mężczyzn pozwalają na pewne przewidywania co do zachowań względem płci. Dzieje się tak zwłaszcza wtedy, gdy mężczyźni ci mają trudności w kontrolowaniu tych postaw, bądź z powodu słabego wykształcenia, prawdopodobnie utrudniającego świadomą manipulację wynikami postaw jawnych, bądź to ze względu na niemożność kontrolowania postaw utajonych, które z natury są automatyczne (Devin, 2001; Greenwald, Banaji, 1995; Farnham, Greenwald, 2001).

Wydaje się, że uzyskane przez nas wyniki sugerują model interakcyjny, gdzie istnieje interakcja między związkiem postaw i zachowania a takimi czynnikami, jak płeć i wykształcenie. Przede wszystkim związek między postawami i czynnikami płci i wykształcenia jest złożony, inny w odniesieniu do każdego wymiaru postawy. Z drugiej strony istnieją dość znaczne różnice między osobami różnej płci i wykształcenia pod względem związku między postawami i zachowaniem. Prosta interpretacja tego wyniku w kategoriach modelu addytywnego nie wydaje się możliwa.

DYSKUSJA

Nieświadome postawy wobec płci własnej i przeciwnej mają istotne regulacyjne znaczenie. Banaji i Hardin (1996) udowodnili, że mogą one automatycznie wpływać na oceny różnego typu, przy czym efekt ten utrzymuje się również wtedy, gdy badani zdają sobie sprawę z przedmiotu badania.

W przypadku naszych badań zarówno kobiety, jak i mężczyźni, niezależnie od poziomu wykształcenia, przejawiali pozytywną deklarowaną postawę wobec obiektu oceny, co prawdopodobnie jest związane z oczekiwaniami społecznymi i jest regulowane m.in. zmienną aprobaty społecznej.

Postawa deklarowana wydaje się zgodna z postawą utajoną w obu grupach mężczyzn, zarówno studentów, jak i mężczyzn z wykształceniem zasadniczym i podstawowym, jednak w przypadku kobiet obserwuje się niezgodność postawy deklarowanej z utajonym afektem związanym z kategorią mężczyzn.

Można by było sądzić, iż specyfika użytych bodźców męskich i kobiecych w wykorzystanej w badaniach modyfikacji testu IAT skutkuje negatywną utajoną postawą studentek oraz kobiet z wykształceniem zasadniczym i podstawowym. Jednakże identyczne wzorce wyników uzyskiwane są także przy użyciu innych bodźców męskich i żeńskich. Pych (2003) wykorzystywała imiona męskie i kobiece jako bodźce do kategoryzacji i uzyskiwała identyczne wzorce wyników dla studentek i mniej wykształconych Polek: negatywny utajony afekt związany z kategorią płci przeciwnej i pozytywne utajone ustosunkowanie wobec kategorii płci własnej. Wydaje się więc, że negatywny afekt, wiązany przez kobiety z kategorią płci przeciwnej, nie jest wynikiem użytych bodźców. Ponadto to właśnie postawy kobiet w żadnym ich aspekcie (jawnym czy utajonym) nie są predyktorami ich zachowań, podczas gdy postawy mężczyzn pozwalają na pewne przewidywania co do zachowań względem płci.

Prawdopodobne w naszym przypadku wydają się dwie linie interpretacyjne: ewolucyjna i społeczna. Możliwe jest, iż ambiwalencja postaw kobiet wobec mężczyzn jest tym czynnikiem, który ewolucyjnie stwarzał kobiecie i jej potomstwu większe szanse przetrwania. Z jednej strony agresywne samce były dla samic i jej potomstwa obiektywnym źródłem zagrożeń (w szczególności, gdy potomstwo nie pochodziło od konkretnego samca), z drugiej strony były niezbędne do rozrodu (Buss i in., 1990). Być może więc te samice, które od czasu do czasu dopuszczały do kopulacji, ale jednocześnie chroniły swoje potomstwo, były faworyzowane przez dobór naturalny, w porównaniu z tymi, które nie dopuszczały samców do siebie (brak kopulacji prowadził do eliminacji ich genów) lub „ufały” im na tyle, że one lub ich potomstwo padały ofiarą samczej agresywności.

Druga linia interpretacyjna odnosi się do zachowań o charakterze społecznym i związana jest z mniej odległymi czasami. „Proces emancypacji kobiet i zacieranie się różnicy między rolami pełnionymi przez przedstawicieli obu płci – na wszystkich płaszczyznach życia społecznego i osobistego” (Melosik, 2006, s. 8-9) – to zmiany zachodzące na przestrzeni ostatnich kilkudziesięcioleci w Polsce. Obecnie „postulat godzenia życia zawodowego z życiem pry-

watnym i rodzinnym wydaje się od dawna zaakceptowany i wcielony w rutynę dnia milionów Polek i Polaków. Jednakże bliższe przyjrzenie się realizacji tego postulatu przez pracujące kobiety i pracujących mężczyzn uwidacznia swoisty brak równowagi w podziale obowiązków i zadań. [...] Standardy kobiecości nakładają na kobietę przede wszystkim obowiązek realizacji wymagań roli rodzinnej, bez względu na to, jak duże obciążenia ma kobieta z racji wykonywania pracy zawodowej poza domem. W tej sytuacji kobieta jest podwójnie obciążona [...]” (Kwiatkowska, Nowakowska, 2006, s. 189). Społeczne oczekiwania wobec kobiet zmieniły się, zmieniła się także struktura stereotypu kobiety (Chybicka, Kaźmierczak, Kosakowska, 2006). Tak dynamiczne zmiany nie następowały w obrębie oczekiwań wobec mężczyzn; wydaje się, że zmiany te w stosunku do mężczyzn rozpoczęły się kilkanaście lat temu i są wynikiem zmian w społecznych zachowaniach kobiet i zmian związanych ze stereotypami rodzaju w ogóle (Melosik, 2006). Wciąż w naszym społeczeństwie wymagania męskiej roli płciowej nakazują mu skupienie się na życiu zawodowym (Chmura-Rutkowska, Ostrouch, 2006). „O ile kobiety szybciej podejmują (re)konstruowanie swojej roli przez adaptowanie cech i aktywności wcześniej kulturowo zarezerwowanych dla mężczyzn, o tyle u mężczyzn redefinicja ich ról następuje znacznie wolniej” (tamże, s. 17-18). Z tymi dynamicznymi zmianami dotyczącymi kobiet być może jest związany uzyskany w badaniach wynik. Społeczne i psychologiczne zmiany w obrębie zachowań rodzajowych i stereotypów związanych z płcią są tak duże, iż ani jawne, ani utajone postawy kobiet nie są podstawą przewidywania ich zachowań wobec płci własnej czy przeciwnej. Można by tutaj przytoczyć nawet interpretację rodem ze „Zwierciadła” czy „Twojego Stylu” – „kobieta zmienną jest, jak się zachowa – nie wie nikt”. Jako że zmiany w obrębie stereotypu męskiego i społecznych oczekiwań związanych z mężczyznami są mniejsze, postawy mężczyzn pozwalają na pewne przewidywania co do zachowań względem płci.

Nie bez znaczenia pozostaje charakter zachowania, którego predyktorem miały być postawy jawne i utajone. Jak wiadomo, postawy utajone, ze względu na swój automatyczny charakter, przekładają się raczej na zachowania o charakterze niekontrolowanym lub spontanicznym (Bargh, 1999). Wybór postaci celu w opisanym w tym artykule eksperymencie miał właśnie taki spontaniczny charakter. Osoby badane wchodziły do pomieszczenia eksperymentalnego i zaraz po wejściu informowane były o czekającym ich zadaniu polegającym na oddawaniu rzutów do celu. Nie wiedziały jeszcze wtedy o tym, że będą dokonywać wyboru postaci – celu. Dopiero po zrozumieniu całej instrukcji eksperymentalnej badacz odsłaniał postaci – męską i kobiecą – i prosił o wybór obiektu rzutów. Wszyscy badani dokonywali wyboru bardzo szybko, w czasie do 2 sekund, bez głębokiego namysłu. Wydaje się więc, iż wybór był spontaniczny, także z tego powodu, że nie istniały żadne konsekwencje jego dokonania. Trudno jednak osądzić, czy wybór celu był zachowaniem spontanicznym (a może nawet automatycznym), czy też nie. Dla pewnych badanych mogło to być zachowanie „bezmyślne”, a dla innych – wydliberowane. W kolejnych badaniach celowe wydaje się dobranie przynajmniej dwóch typów

zachowania przewidywanego postawami jawnymi i utajonymi: automatycznego w swym charakterze i przemyślanego (np. celowego). Pozwoli to lepiej określić, jaki typ postaw wpływa na konkretne kategorie zachowań.

Mierzone aspekty postawy (poznawczy, afektywny i behawioralny) zdają się być odrębnymi bytami psychologicznymi, pełniącymi różne funkcje. Postawy jawne, jako te deklarowane, w największym stopniu mogą podlegać wpływowi norm społecznych, potrzeby aprobaty społecznej czy też autoprezentacji osób badanych, i jako takie najczęściej wskazują na pozytywność ustosunkowań wobec obu płci. Utajony afekt natomiast może wynikać z uprzednich doświadczeń i nie być bezpośrednio związany z obiektem postawy (Greenwald, Banaji, 1995). Zachowanie może więc podlegać wpływowi zarówno norm społecznych, kulturowych, jak i uprzednich doświadczeń.

BIBLIOGRAFIA

- Banaji, M., Greenwald, A. G. (1995). Implicit gender stereotyping in judgments of fame. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 181-198.
- Banaji, M. R., Hardin, C. D. (1996). Automatic stereotyping. *Psychological Science*, 7, 136-141.
- Banaji, M., Hardin, C., Rothman, A. J. (1993). Implicit stereotyping in person judgement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 272-281.
- Bargh, J. A. (1999). Automatyzmy dnia powszedniego. *Czasopismo Psychologiczne*, 5, 209-256.
- Bargh, J. A., Chaiken, S., Govender, R., Pratto, F. (1992). The generality of the automatic activation effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 893-912.
- Bargh, J. A., Chen, M., Burrows, L. (1996). Automaticity of social behavior: Direct effects of trait construct and stereotype activation on action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 230-244.
- Broverman, I. K., Vogel, S. R., Broverman, D. M., Clarkson, F. E., Rosenkrantz, P. S. (1972). Sex-role stereotypes: A current appraisal. *Journal of Social Issues*, 28, 59-78.
- Brzeziński, J. (2005). *Trafność i rzetelność testów psychologicznych*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Buss, D. M., Abbott, M., Angleitner, A., Biaggio, A., Blanco-Villasener, A., Bruchon-Schweitzer, M. [i in.] (1990). International preferences in selecting mates: A study of 37 cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 21, 5-47.
- Chmura-Rutkowska, I., Ostrouch, J. (2007). *Mężczyźni na przełęczy życia. Studium socjopedagogiczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Chybicka, A., Fila-Jankowska, A. (2004). Jawna i utajona postawa kobiet polskich wobec płci własnej i przeciwnej. [W:] E. Martynowicz (red.), *Motywy, cele, wartości* (s. 131-151). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Chybicka, A., Fila-Jankowska, A., Kamel, M. (2005). Implicit and explicit gender attitudes. [W:] T. Maliszewski, J. Wojtowicz, J. Żerko (red.), *Anthology of social and behavioural sciences*. Linköping: Wydawnictwo Linköping.

- Chybicka, A., Kaźmierczak, M., Kosakowska, N. (2006). Postawy kobiet polskich wobec mężczyzn i kobiet w obliczu zmieniających się ról społecznych kobiet i mężczyzn. [W:] E. Martynowicz (red.), *Od poczucia podmiotowości do bycia ofiarą* (s. 111-127). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Dasgupta, N., Greenwald, A. G. (2001). On the malleability of automatic attitudes: Combating automatic prejudice with images of admired and disliked individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 800-814.
- Deaux, K., Lewis, L. L. (1983). Components of gender stereotypes. *Psychological Documents*, 13, 25-83.
- Deaux, K., Lewis, L. L. (1984). Structure of gender stereotypes: Interrelationship among components and gender label. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 991-1004.
- Devin, P. (2001). How automatic are automatic attitudes? *Journal of Experimental Social Psychology*, 74, 2-9.
- Dovidio, J. K., Kawakami, K., Johnson, C., Johnson, B., Howard, A. (1997). On the nature of prejudice: Automatic and controlled processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 22-37.
- Eagly, A. H., Mladinic, A. (1989). Gender stereotypes and attitudes toward women and men. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 15, 543-558.
- Eagly, A. H., Mladinic, A., Otto, S. (1991). Are women evaluated more favorably than men? An analysis of attitudes, beliefs, and emotions. *Psychology of Women Quarterly*, 15, 203-216.
- Edmonds, E., Cahoon, D. (1993). The new sexism: Females' negativism toward males. *Journal of Social Behaviour and Personality*, 8, 481-487.
- Farnham, S. D., Greenwald, A. G. (1999, June). *In-group favoritism = implicit self-esteem x in-group identification*. Paper presented at the 11th annual meeting of the American Psychological Society, Denver, CO.
- Fiske, S. T., Pavelchak, M. A. (1993). Reakcje afektywne oparte na przetwarzaniu kategoryjnym a reakcje afektywne oparte na przetwarzaniu analitycznym: rozwiniecie w terminach koncepcji schematów wyzwajających afekt. [W:] T. Maruszewski (red.), *Poznanie, afekt, zachowanie* (s. 53-101). Warszawa: PWN.
- Gilbert, D. T., Hixon, J. G. (1991). The trouble of thinking: Activation and application of stereotypic beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 509-517.
- Goldberg, P. (1968). Are women prejudiced against women? *Transaction*, 5, 316-322.
- Greenwald, A. G., Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem and stereotypes. *Psychological Review*, 102, 4-27.
- Greenwald, A., McGhee, D., Schwartz, J. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1464-1480.
- Hort, B. E., Fagot, B. I., Leinbach, M. D. (1990). Are people's notions of maleness more stereotypically framed than their notions of femaleness? *Sex Roles*, 23, 197-212.
- Hudak, M. A. (1993). Gender schema theory revisited: Men's stereotypes of American women. *Sex Roles*, 28, 279-293.

- Jaccoby, L. L., Witherspoon D. (1982). Remembering without awareness. *Canadian Journal of Psychology*, 36, 300-324.
- Karpinski, A., Hilton, J. L. (2001). Attitudes and the Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 774-778.
- Kolańczyk, A. (1999). *Czuję, myślę, jestem. Świadomość i procesy psychiczne w ujęciu poznawczym*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kosakowska, N. (2008). *Wpływ tożsamości jednostki na percepcję ról płciowych* (mps pracy doktorskiej, Instytut Psychologii, Uniwersytet Gdański).
- Kwiatkowska, A. (1999). Siła tradycji i pokusa zmiany, czyli o stereotypach płciowych. [W:] I. Miluska, P. Boski (red.), *Męskość – kobiecość w perspektywie indywidualnej i kulturowej* (s. 143-172). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Kwiatkowska, A., Nowakowska, A. (2006). *Mężczyzna polski. Psychospołeczne czynniki warunkujące pełnienie ról zawodowych i rodzinnych*. Białystok: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej.
- Maison, D. (2004). *Utajone postawy konsumenckie. Analiza możliwości wykorzystania metody IAT*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Maison, D., Bruin, R. (1999). Test utajonych skojarzeń (IAT): metoda badania utajonych postaw. *Studia Psychologiczne*, 37, 61-80.
- Martin, C. L. (1989). Children's use of gender-related information in making social judgements. *Developmental Psychology*, 25, 80-88.
- Mądrzycki, T. (1977). *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Melosik, Z. (2006). *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Neumann, R., Ebert, M., Gabel, B., Gulsdorff, J., Krannich, H., Lauterbach, C., Wiedl, K. (1998). Vorterteile zwischen Bayern und Norddeutschen: Die Anwendung einer neuen Methode zur Erfassung evaluativer Assoziationen in Vorurteilen. *Zeitschrift für Experimentelle Psychologie*, 45, 99-108.
- Perugini, M. (2005). Predictive models of implicit and explicit attitudes. *British Journal of Social Psychology*, 44, 29-45.
- Pinter, B., Greenwald, A. G. (2005). Claryfing the role of the "other" category in the self-esteem IAT. *Experimental Psychology*, 52, 74-79.
- Pych, M. (2003). *Utajone postawy studentów wobec płci własnej i przeciwnej* (mps pracy magisterskiej, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie).
- Rudman, L., Goodwin, S. (2004). Gender differences in automatic in-group bias: Why do women like women more than men like men? *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 494-509.
- Rudman, L., Greenwald, A., McGhee, D. (2001). Implicit self-concept and evaluative implicit gender stereotypes: Self and ingroup share desirable traits. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 167-192.
- Rudman, L. A., Kilianski, S. E. (2000). Implicit and explicit attitudes toward female authority. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1315-1328.

- Williams, J. E., Best, D. L. (1990). *Measuring sex stereotypes: A multination study*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Wilson, T. D., Lindsey, S., Schooler, T. Y. (2000). A model of dual attitudes. *Psychological Review*, 107, 101-126.
- Wojciszke, B. (1986). *Teoria schematów społecznych*. Wrocław: Ossolineum.
- Wojciszke, B. (2000). Postawy i ich zmiana. [W:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (s. 79-106). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wood, W., Christensen, N. P., Hebl, M. R., Rothgerber, H. (1997). Conformity to sex-typed norms, affect and the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 523-535.
- Zajonc, R. B. (1968). Attitudinal effects of mere exposure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 9, 1-27.